

MEȘTERII BISERICILOR DIN ȚARA-ROMÂNEASCĂ

ÎN SEC. XV ȘI XVI

— o —

Mai întâiu câteva considerațiuni prealabile. E știut anume că primele chinovii de călugări în Țara Românească se datoresc sârbului Nicodim, a cărui înrăurire nu se manifestă numai spiritual, în organizarea vieții monastice, ci și material, în zidirea celor mai vechi biserici și mănăstiri ale noastre de peste Olt — Vodița și Tismana.

Hrisovul de fundație al Vodiței lui Vladislav I spune lămurit că zidirea și zugrăvirea acestei străvechi mănăstiri s'a făcut «cu cheltuiala și dăruirea» Domnului și cu «munca lui chir Nicodim și a fraților (călugărilor) lui»¹⁾. Și dacă o asemenea mărturie precisă nu avem și pentru cealaltă mănăstire nicodemiană, pentru Tismana, nu e însă nimic în schimb, care să ne facă a admite că această fundație bisericească, începută de Radu I și terminată de fiul său Dan I, nu s'a făcut cu «munca» aceiorași meșteri sau a altora veniți din Țaratul sârbesc al Nemaniazilor. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât cercetările speciale dovedesc până la evidență caracterul sârbesc al construcției²⁾.

Numele meșterilor Tismanii nu-l cunoaștem și, de sigur, nu-l vom cunoaște niciodată. Documentele nu ni-l dau, iar singurul izvor, care, în afară de ele, ne-ar fi putut da eventual așa ceva, s'a mistuit probabil odată cu prefacerea, în secolul XVI, sub Radu-Vodă Paisie, a mănăstirii: inscripția, în al

cărei text ar fi putut exista mențiunea meșterului sau meșterilor ce au construit-o din început, cum aceasta se arată ulterior în inscripțiile altor monumente din sec. XV și XVI, ca bunăoară la Bistrița Craioveștilor și la biserica dela Bolnița Coziei.

Tot așa stau lucrurile cu Cozia. Documentele și inscripțiile nu ne descopăr nici numele nici măcar originea meșterilor ce au lucrat ctitoria lui Mircea cel Bătrân. În schimb însă, specialiștii au putut urmări și constata și la această mănăstire, chiar așa cum se găsește ea azi, trecută prin două prefaceri, una în sec. XVI, sub Radu-Vodă Paisie, alta în sec. XVII, sub Constantin Brâncoveanu, evidente influențe și elemente, arhitectonice și decorative, serbo-bizantine³⁾. Și, în lipsă de alte mărturii scrise, precise și directe, aceste constatări sunt suficiente, spre a învedera influența sub care s'au zidit în sec. XIV cele mai vechi biserici și mănăstiri ale țării de peste Olt — cea serbo-bizantină⁴⁾.

Nu tot sub această influență s'au zidit însă, în același secol, bisericile și mănăstirile noastre de dincoace de Olt, din părțile argeșene și câmpulungene, din cari azi numai două mai sunt în ființă: Biserica Domnească din Curtea de Argeș și biserica, de mult ruinată, a Sântului Nicoară, din aceeași localitate. Ambele vădesc alte influențe — cea dintâiu greco-

¹⁾ Reeditat de Al. Ștefulescu, în *Mănăstirea Tismana*, ed. 3-a, București 1899, p. 48.

²⁾ Sp. Cegăneanu, *Constatări și ipoteze asupra construcției bisericii Tismana*, în acest Buletin, fasc. precedent, p. 128 sq.

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

³⁾ G. Balș, *O vizită la câteva biserici din Serbia*, București 1911, pp. 41—3.

⁴⁾ În privința aceasta, articolul d-lui Sp. Popescu, *Contribuțiuni la studiul istoriei artei la Români*, în *Revista p. istorie, arheologie și filologie*, vol. X (1909).

bizantină, cea de a doua apusean-catolică.

Faptul ne e atestat de arhitectura numitelor clădiri și de natura împrejurărilor istorice ce le-au condiționat. Într'adevăr, Biserica Domnească, zidită fiind drept catedrală a nou înființatei Mitropolii a Ungro-Vlahiei, sub Alexandru I Basarab sau, mai probabil, sub Radu I, a trebuit să fie lucrată de meșteri aduși sau chemați din Orientul grecesc, de unde venia Mitropolitul însuși, ceea ce explică arhitectura ei greco-bizantină⁵⁾, iar Sân-Nicoară, ca biserică de reședință a Episcopiei catolice de Argeș⁶⁾, înființată pentru vechile colonii transalpine de «papistași» sași și unguri, a trebuit să fie lucrată de meșteri aduși sau chemați de peste munți, de unde venia Episcopul însuși, ceea ce explică arhitectura ei apuseană: un Kirchenburg⁷⁾, de care se găsesc încă atâtea și azi la Sașii din Transilvania⁸⁾.

De altfel lucrarea acestor «papistași», sași și unguri, de peste munți sau chiar din țară dela noi, unde îi găsim încă din cele mai vechi timpuri de organizare a statului, nu s'a restrâns numai la operele lor — între cari acel străvechi și de mult dispărut «Cloașter» de la C.-Lung, fondat poate chiar pe vremea expansiunii dincoace de munți a Cavalerilor Teutoni din țara Bârsei (1211—1225) —, ci desigur s'a întins și la operele noastre, ale pământenilor, deși mărturii în această privință nu avem nici în scris, nici în resturi, cari au dispărut cu toatele.

Una singură ne-a rămas: piatra mormântală a lui Radu I, de la Biserica Domnească din Curtea de Argeș, azi la Muzeul Național din Capitală, pe care, după prac-

tica admisă în biserica catolică, s'a cioplit chipul — statul, cum zice Șincai⁹⁾ — Voivodului. Chipul acesta, mai ales în partea inferioară, s'a deteriorat mult, iar inscripția dimprejur s'a distrus cu totul⁹⁾. Caracterul catolic al pietrei funerare e însă evident, iar floarea de crin — emblemă a Angevinilor domnitori în Ungaria și suzerani ai Domnilor din Țara Românească — care apare și pe monetele lui Radu I¹⁰⁾, ne indică destul de limpede pentru cine s'a făcut și de cine s'a lucrat acest acoperământ de mormânt, azi un prețios rest monumental al trecutului nostru. Negreșit el a fost lucrat de un meșter special, care nu putea fi decât un catolic de peste munți sau din țară. Iar dacă acesta este, cum a emis d. Virg. Drăghiceanu¹¹⁾, Gherghje, al cărui nume se vede săpat pe piatră (căci s'ar putea ca această însemnare să fie posterioară), atunci am avea într'însul pe cel mai vechiu nume de meșter pentru lucrări bisericești din întreg sec. XIV, care, după formă (Gherghje = Gergely), e unguresc.

Cu aceste considerațiuni, trecem la sec. XV, obiect al cercetărilor de față, arătând de la început că nici mărturiile istorice ale acestui secol nu scot la iveală nume noi de meșteri, printre acei destul de mulți ce au trebuit să lucreze în acest timp la numeroasele biserici și mănăstiri înălțate în țară, din cari însă n'au ajuns până la noi, fie chiar și refăcute, de cât prea puține. De bună samă, meșterii aceștia vor fi venit pe aceleași căi ca și în secolul trecut: din Serbia pentru părțile oltenești, din Orientul grecesc și din Ardeal pentru Țara Românească propriu zisă. Negreșit însă că, pe lângă ei, vor fi lucrat destui alții și din ai noștri, cari se vor fi format în țară, — pământeni.

⁵⁾ Constatăre a tuturor celor ce au studiat în special sau au cercetat numai incidental acest monument. O bibliografie a cestiunii e deci superfluă.

⁶⁾ C. Auner, în *Revista Catolică*, I (1912), p. 407. — Mai recent tratează cestiunea înființării (la 1381, sub Radu I) și duratei acestei episcopii răposatul dr. Bunea, în scrierea sa postumă: *Încercare de istoria Românilor până la 1382*, București 1912, p. 191 sq.

Unii atribue bisericii Sân-Nicoară o vechime cu mult mai mare, plecând însă de la considerații cari, istoricește, nu se pot susține.

⁷⁾ Ideea a fost emisă de d. Iorga și se întemeiază pe prezența turnului mare și puternic din fața micii biserițe. Cf. *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, II, p. 8.

⁸⁾ Reproduse toate în *Albumul Sigerius, Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen, Hermannstadt 1909*.

⁹⁾ «Radu-Vodă... au făcut și biserică, în carea, după moartea lui, s'au îngropat. Și i-au făcut și *statul* de piatră, adică chipul lui, care iaste în slona acei biserici». Șincai, *Cronica Românilor*, ed. 2-a, I, p. 394.

¹⁰⁾ Cf. *Catalogul Muzeului Național din București* (ed. prescurtată), București 1906, p. 36, No. 416. — Reproducerea cea mai reușită s'a dat în *Analele Academiei Române*, tom. XXXI, mem. sec. ist., anexă la studiul «Negru-Vodă și epoca lui», de dr. At. M. Marienescu.

¹¹⁾ D. A. Sturdza, în *Etymologicum magnum Romaniae*, III, col. 2443—4, tab. A, la articolul *ban*.

¹²⁾ În acest Buletin, fasc. 18, p. 96.

Cu privire la meșterii chemați și aduși din Ardeal — în afară de acel «Hanăs mai-storul», menționat în cunoscuta inscripție de pe clopotul lui Mircea cel Bătrân de la Codmeana din 1412¹²⁾ — avem oare-cari mărturii în corespondența Domnilor noștri cu Brașovul și Sibiiul, nu însă atât de numeroase pe cât ne-am fi așteptat să găsim, dat fiind intensitatea relațiilor economice, culturale și politice ale țărilor noastre cu Voivodatul de peste munți al Regatului unguresc, ceea ce explică până la un punct, tocmai presupunerea făcută mai sus, anume că meșterii de biserică veniau încă — firește în măsura în care cei pământenii mai îngăduiau — în primul loc din celelalte două părți și numai în al doilea loc din Ardeal și, pe aci, din Apus.

Astfel, cea dintâiu cerere de meșteri ardeleni vine de la Vlad-Vodă Țepeș, care, într-o scrisoare către Brașoveni din 25 Mai 1458, roagă să i se trimească câțiva meșteri — arti-fices¹³⁾. Ce fel, nu se spune. Pot deci prea bine să nu fie zidari sau pietrari, mai ales că vedem în urmă, cum Domnii noștri cer dela Ardeleni fel de fel de meșteri — rotari, argintari, ferestrari, ceasornicari, mangunari, etc.¹⁴⁾. Cu toate acestea cred că Țepeș cerea meșteri pietrari sau zidari, dar nu pentru biserici sau mănăstiri, clădiri de cari acest Domn n'a prea făcut — Snagovul ce i s'a atribuit e atestat, ca fundație, pe vremea lui Mircea cel Bătrân încă — ci pentru lucrul cetăților ce el ridica în prima sa domnie la București (cetatea Dâmboviții de jos) și la Gherghita (Cetatea Nouă = Novograd)¹⁵⁾, de unde de altminteri e dată și scrisoarea de care ne ocupăm.

Tot dela Vlad-Vodă, în a doua sa dom-

nie, atunci când vine în țară cu Voivodul Ardealului, Șt. Bathory, să alunge pe Laiot, la 1476, Brașovenii primesc cereri de meșteri pentru Țara Românească. De rândul acesta însă cererea nu vine direct de la Domn, ci de la Cristian, pârcălabul Târgoviștii, care, după ce comunică bunilor săi vecini, vestea biruinței, cu luarea Bucureștilor, le cere doi meșteri dulgheri (carpentarii, în sensul de *charpentiers*: nota d-lui Iorga) cu trei ajutoare, spre a lucra desigur la casa din Târgoviște, despre care e vorba în scrisoare¹⁶⁾.

Cel dintâiu Domn care cere dela Brașoveni expres meșteri pentru biserici e Basarab cel Tânăr: în o scrisoare, nedată, el solicită de la aceștia «doi zidari buni: unul care să știe să învâlească cu cărămidă scobită (olane), iar altul să-mi facă o mănăstire din cărămidă și cu piatră»¹⁷⁾. Despre ce anume mănăstire e vorba, nu putem ști, căci nu cunoaștem nici o biserică sau mănăstire de sigură origine dela Basarab Mlad, — dacă nu cumva ar putea fi biserica din Târgșor, azi complet ruinată¹⁸⁾, zidită din rânduri de piatră alternând cu cărămidă.

Vlad-Vodă Călugărul, urmașul lui Basarab Mlad, care a zidit Glavociocul, refăcut sub Brâncoveanu, și Babele, schit dispărut azi, întrebuința și el meșteri din Brașov. Se vede aceasta din o scrisoare a lui, prin care reproșează Brașovenilor că meșterul ce i-a trimis, întorcându-se să cumpere cele trebuitoare meșteșugului său, a fost împiedicat de la aceasta de tovarășii săi din Brașov. Se roagă deci «să-i facă ispravă: când va veni să-și cumpere cele ce-i sunt de nevoie, să fie slobod și să nu-l bântuiască nimeni»¹⁹⁾. Și aci, ca și mai sus, nu se arată ce fel de meșter era acest brașovean. Poate deci să nu fi fost zidar. Cum însă ceilalți meșteri întrebuințați de Domnii noștri lucrau mai ales acasă la dâșii, înclin a crede că e vorba tot de un meșter special pentru clădiri.

Un alt meșter despre care e vorba în timpul

¹²⁾ Cf. Iorga, *Istoria în chipuri și icoane*, III, p. 10.

¹³⁾ Iorga, *Documente Hurmuzaki*, XV, p. 49 = I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București 1905, I, p. 319.

¹⁴⁾ De acești meșteri, în ce privește lucrările de artă bisericească, mă voi ocupa special în cercetările ce vor urma acestora: Despre proveniența obiectelor noastre de artă bisericească.

¹⁵⁾ Altădată — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, III, p. 179 — am arătat motivele pe cari îmi întemeiez părerea că cetatea Dâmboviții de jos, dela București, se datorește lui Vlad-Țepeș. — Ce privește acum cetatea de la Gherghita, singur faptul că, nefiind menționată în documente înainte de Țepeș, ci numai după aceea, și atunci ca Cetatea Nouă (*Novum Castrum*, *Novograd*), indică că și ea se datorește tot acestui Voivod.

¹⁶⁾ Iorga, *Doc. Hurmuzaki*, XV, p. 95 = I. Bogdan, *Documentele Brașovului*, I, p. 358.

¹⁷⁾ Bogdan, *ibidem*, I, p. 177.

¹⁸⁾ Asupra ei, N. Iorga, *Târgșorul*, în *Convorbiri Literare*, XXXIX, p. 985 sq. — Retipărit în *Țara Românilor I*, România 1, județul Prahova, Vălenii de Munte 1910, p. 82 sq.

¹⁹⁾ Bogdan, *Documentele Brașovului*, I, p. 209.

lui Vlad Călugărul, e un sibiian, chemat să vadă cum este așezat candelabrul de la Cozia, în vederea reparării lui, desigur. Cu acest meșter Domnul Țării Românești cere Sibiienilor să mijlocească o înțelegere prin trimisul său Chirca, comunicându-i prețul lucrării²⁰). E vorba deci de un meșter argintar, de cari se întâlnesc de aci înainte din ce în ce mai des. Pare dar că, pentru zidari și pietrari, altele erau și acum locurile de unde mai ales ei erau aduși sau chemați. Căci, chiar și în timpul lui Radul cel Mare, care, de sigur, avu mult de lucru cu Dealul și cu Govora sa, nu întâlnim cereri de astfel de meșteri din Ardeal, decât a unui singur sticlar, chemat de la Brașov să așeze ferestre la biserici²¹), așa dar tot un meșter special, pentru lucrări accesorii.

Cestiunea dar: cine și de unde erau meșterii de biserici din Țara Românească în sec. XV, nu poate fi lămurită mulțumitor cu aceste puține izvoare scrise, ci tot numai cu ajutorul constatărilor speciale ale cercetătorilor asupra naturei arhitectonice și artistice a respectivelor monumente.—Sub acest raport însă păreri nu s'au fixat, ci au rămas împărțite, unii admitând — bunăoară pentru monumentul cel mai de seamă al epocii: Dealul — influențe răsăritene de altă proveniență decât grecești, alții influențe apusene, dalmatine și italiene, ale Renașterii²²).

Cu aceste am ajuns însă în sec. XVI, al marilor construcții bisericești: Curtea de Argeș și Mitropolia din Târgoviște ale lui Neagoe Basarab, Bistrița fraților Craiovești, Tismana, Cozia (refacere) și Mitropolia din Târgoviște (completare) ale lui Radu-Vodă Paisie. Ne-am aștepta deci ca în acest timp să întâlnim numele a sumedenie de meșteri. Totuși nu e așa. Căci mărturiile scrise ce posedăm cu privire la astfel de meșteri sunt tot restrânse, foarte restrânse chiar, suficiente însă pentru a aduce oarecare lumină asupra acelor ce au lucrat la monumentele acelei vremi.

Așa, bună oară, din vechia pisanie a mănăstirii Bistrița, azi mistuită, dar păstrată

din fericire în copie, în dosarul reparațiilor făcute la acea mănăstire în 1846, se vede că între meșterii ce au lucrat la ctitoria fraților Craiovești, au fost și oarecari «Dobromir, Dumitru și Chirtop»²³) — tot nume slavo-grecești, obișnuite la noi, ca și la vecinii noștri de peste Dunăre. Ei pot fi deci sau pământeni sau veniți din Serbia, continuând, în acest caz, dealungul sec. XV, opera primilor meșteri sârbi veniți la noi în sec. precedent. Cum însă, în acest timp, arhitectura bisericească sârbească e, față de a noastră, care se găsește în cea mai deplină înflorire, în decadentă, e de presupus că meșterii mai sus numiți de la Bistrița sunt pământeni, formați în țară, de cât veniți din Serbia.

Un alt meșter al Bistriței a fost acel Manea, al cărui nume răposatul Tocilescu l-a găsit însemnat pe un fragment din chenarul ușei de la vechia biserică a mănăstirii²⁴). Frumoasa sculptură în piatră a acestui chenar, păstrat, prin îngrijirea lui Odobescu, în colecția de acuarele a pictorului Trenk²⁵), vădește că e vorba de un meșter pietrar deosebit de iscusit. După arătarea d-lui Sp. Cegăneanu, el a trebuit să lucreze și la celelalte monumente ale timpului — la Dealul, la Mitropolia din Târgoviște și la mănăstirea Curții de Argeș.

Așa fiind, cu drept cuvânt d-sa l-a identificat cu legendarul Manea (în forma literară a lui Alecsandri: Manole) al lui Neagoe-Vodă²⁶). Aceasta negreșit cu mai mult temei de adevăr, decât a făcut Odobescu identificând pe marele meșter al legendei argeșene cu iscusitul meșter al lui Brâncoveanu, vestitul vătaf de zidari Manea, a cărui desăvârșită măiestrie a dat prilej poporului, scrie regretatul arheolog, ca «prin o localizare confuză și îndrăzneată» să făurească frumoasa legendă a Mănăstirii de Argeș, venită, cu toate elementele ei constitutive, din Orient, unde s'a dovedit a fi mult răspândită²⁷).

²³) Iorga, Inscriptii din Bisericile României, II (vol. XV din Studii și Documente), p. 81.

²⁴) Raporturi etc., în Analele Academiei Române, tom. VIII, sec. I, p. 193

²⁵) Reprodusă în acest Buletin, a. III, p. 45, la articolul d-lui Sp. Cegăneanu: Ceva cu privire la Meșterul Manole.

²⁶) Articolul citat în nota precedentă.

²⁷) Odobescu, Scrieri literare și istorice, ediția Socec, II, p. 509 sq.,

²⁰) Bogdan, Documentele Brașovului, I, p. 339 = Iorga, Doc. Hurmuzaki, XV, p. 133.

²¹) Bogdan, ibidem, I, p. 241.

²²) Pentru cele dintâi, G. Balș, op. cit., p. 43; pentru cele din urmă, N. Iorga, Istoria Românilor în chipuri și icoane, II, p. 28, și III, p. 30.

Trecând acum la fundațiile bisericești ale lui Neagoe Basarab, constatăm că singurii meșteri pietrari, menționați în izvoarele scrise, pe cari acest Domn îi chiamă din Ardeal în Țara Românească, sunt acei despre cari e vorba în scrisoarea sa adresată Sibienilor la 13 Octomvrie 1519²⁸⁾. Și cum la această dată zidirea mănăstirii de la Curtea de Argeș — față de stilul căreia cercetătorii specialiști de asemenea nu s'au fixat încă — era terminată, e de presupus că pietrarii sibieni fură chemați pentru biserica mitropolitană din Târgoviște, pe care Neagoe-Vodă, cum știm, nu apucă a o termina.

Totuși cunoaștem și numele a doi meșteri, în legătură cu lucrările de la Curtea de Argeș.

Primul e Dobromir Zugraful — d. Iorga. presupune a fi acelaș cu cel ce a lucrat la Bistrița²⁹⁾ — pe care-l pomeneste pisană pentru terminarea picturii și care se vede a fi lucrat o mare parte a acestei picturi, ca să fi meritat speciala mențiune ce i s'a făcut, alături cu Domnul ctitor, în inscripția comemorativă a faimoasei biserici³⁰⁾.

Al doilea e acel Veit sau Vitus, despre care s'a mai scris³¹⁾, pomenit în socotelile Brașovului la 16 Decembre 1522 și 23 Ianuarie 1523³²⁾, chemat fiind de Radu de la Afumați să potrivească (proportionare) și să zugrăvească (effigiare) biserica dela Argeș.

Dacă acest Vitus «pictor et sculptor», cum îl numesc socotelile citate, a lucrat la biserica lui Neagoe-Vodă și, în acest caz, ce anume, rămâne să se cerceteze. — Ceiace se poate spune deocamdată asupra-i, e că pare a fi fost un artist de samă al timpului — într-un cânt era un fiu al Veit Stoss, celebrul sculptor în lemn (Schnitzer), care, în a doua jumătate a sec. XV, la Nürnberg și Cracovia, a ilustrat, prin operele sale, renașterea artistică germană, formând o întreagă școală de ucenici — între cari chiar proprii săi fii — cari au răspândit și valorificat arta sa în toată Germania, Polonia și Ungaria³³⁾.

Intr'adevăr, din o recentă lucrare asupra

marelui artist³⁴⁾, pe care a binevoit a mi-o semnală d-l Al. T. Dumitrescu, secretarul biroului Societății istorice române, aflăm că dintre numeroșii copii ai lui Veit Stoss numai doi — Willibald și Andreas — s'au așezat în Nürnberg, pe când ceilalți au locuit prin alte părți, și anume: Mathias în Pilsen, Florian în Görlitz, apoi în Aussig pe Elba, Stanislau în Cracovia, Veit, Johann, și, mai târziu, Martin, în diferite orașele ale Transilvaniei. Sebastian și Adrian au dus o viață rătăcitoare, iar ultimul, Andreas, călugăr carmelit, alungat fiind din Nürnberg, sfârși viața sa neliniștită la Bamberg, ca capelan al Episcopului de acolo și provincial al ordinului Carmeliților din Germania și Ungaria³⁵⁾.

Așa dar tocmai în timpul acesta, întâiul sfert al sec. XVI, trei din fiii lui Stoss se găseau în Transilvania, iar dintre ei Veit sau Vitus, adică cel ce purta numele tatălui, se afla chiar la Brașov, căci negreșit el e sculptorul și pictorul chemat de Radu de la Afumați în Țara Românească la 1522—23 pentru lucrările dela Curtea de Argeș.

Față de puținătatea știrilor ce posedăm cu privire la meșterii de biserici din această epocă de înflorire a vechilor noastre arte religioase, mențiunea acestui artist, în legătură cu mănăstirea Curții de Argeș, e o foarte prețioasă contribuție pe seama cercetărilor de față.

Un alt zugraf, acesta al epocii imediat următoare, ar putea fi Philippus Pictor — Filip Zugraful — din Sibiu, care a îngrijit tipărirea Catehismului românesc de la 1544³⁶⁾ și care, din aceasta, se vede a fi cunoscut bine limba românească. Faptul se atestă de altfel și prin deseale lui călătorii și misiuni, de ordin politic chiar, ce făcu și avu în Țara Românească³⁷⁾. Așa fiind, cu drept cuvânt presupune d. Iorga, că acest Filip Pictorul a putut să efectueze lucrări și în Țara Românească³⁸⁾. Și aceasta cu atât mai vârtos, cu cât, cum știm, suntem tocmai în epoca construcțiilor bisericești ale lui Radu-Vodă Paisie,

²⁸⁾ Iorga, Doc. Hurmuzaki, XV, p. 240.

²⁹⁾ Istoria Românilor în chipuri și icoane, III, p. 33 și Inscriptii, II, p. 81.

³⁰⁾ Reprodusă în facsimil și publicată de Gr. Tocilescu, în Curtea-de-Argeș, București 1886, p. 44—5.

³¹⁾ Haseu, Etymologicum, II, col. 1592—3.

³²⁾ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, I, pp. 460 și 505. — Doc. Hurmuzaki, II, par. 3, p. 447.

³³⁻³⁴⁾ M. Lossnitzer, Die Frühwerke des Veit Stoss und ihre Beziehungen zur oberdeutschen Kunst des fünfzehnten Jahrhunderts (Inaugural-Dissertation), Halle a. d. Saale 1912.

³⁵⁾ Idem, ibidem, p. 19.

³⁶⁾ Bianu-Hodoș, Bibliografia românească veche, I, p. 21 sq.

³⁷⁾ Iorga, Doc. Hurmuzaki, XV, tabla, la nume.

³⁸⁾ Idem, Istoria în chipuri și icoane, III, p. 32.

despre care pisania fostei catedrale mitropolitane de la Târgoviște ne atestă nu numai că a terminat biserica acoperind-o cu plumb, ci și că a zugrăvit-o ³⁹⁾.

Tot dintr'o pisanie, acea a bisericii de la Bolnița Coziei ⁴⁰⁾, cunoaștem câteva nume — trei — de ale meșterilor sus amintitului Domn. Și anume. Mai întâiu Maxim — nume sârbesc — «maistorul care am fost învățător», arhitectul clădirii deci, ce va fi fost întrebuințat nu numai pentru clădirea cea nouă a Domnului său — frumoasa bisericuță a Coziei — ci și pentru lucrările sale de «restaurare» — biserica cea mare a acestei mănăstiri și biserica Tismanii, cari, poate, prin îngrijirea acestui «maistor» și-au păstrat elementele vechi lor construcții de caracter sârbesc ⁴¹⁾. Ceilalți doi meșteri menționați în pisanie, sunt: David și fiul său Vladislav, amândoi săpători în piatră. Lor deci se datoresc lucrările de sculptură ale bisericuții de la Bolnița Coziei.

Iată dar cum, chiar și acum, două secole după zidirea celor dintâi biserici și mănăstiri din Țara Românească, izvoarele sunt tot așa de laconice, în ce privește arătarea meșterilor ce au lucrat în acest îndelung răstimp la numeroasele lăcașuri sfinte ale strămoșilor noștri, ca și la început.

Din cele cercetate reese însă că meșterii din Ardeal sunt din ce în ce mai des amintiți și întrebuințați. Aceasta desigur și ca rezultat al înrăuririi de cultură pe care Moldova începe a o exercita în acest timp asupra Țării Românești ⁴²⁾. Căci știm, din precedentele cercetări, cum că în sec. XVI meșterii ardeleni erau în deosebi căutați și prețuiți peste Milcov și ca zidari (constructori) și ca pietrari (sculptori). De la ei vin sculpturile de caracter gotic și multe din pietrele mormântale domnești, începând cu acele puse de Ștefan cel Mare pe mormântul strămoșilor săi la Rădăuți, săpate de un «maistor Ianoș» până la acea pusă pe mormântul lui Petru-Vodă Rareș, comandată de fie-sa Chiajna la niște Sași din Tâlmaci, lângă Sibiu ⁴³⁾.

Mai mult încă. Sunt Domni cari caută și

cer meșteri de biserici — pietrari și pictori — mult mai departe în Apus. Astfel Alexandru Lăpușneanu trimite, la 1560, pe un Ioan Nyro Sibiiianul și pe un Toma Moldovanul tocmai la Veneția ca, ducând daruri bogate din parte-i, să ceară meșteri (pietrari) și pictori pentru construirea și înfrumusețarea bisericilor sale, ceea ce Dogele vestitei republici, în scrisoarea de răspuns ce dădu trimișilor Domnului moldovean, promite a satisface cu plăcere și grabă ⁴⁴⁾.

Tot din Apus, din Polonia poate, trebuie să fi fost și pictorii pe cari Despot-Vodă, după cuprinderea tronului moldovenesc, «i-au pus de au zugrăvit pe pereți (la Suceava), la ulița ce se chiamă ulița tătarească, războiul lui cu Alexandru-Vodă (Lăpușneanu): chipurile Hatmanilor, Căpitanilor, osebit de ale Domnilor, cu mare meșteșug scrise, care zugrăveală și scrisoare cu vremea au căzut și s'au șters». Și negreșit tot meșteri străini vor fi fost și acei ce construiseră, fără să fi terminat însă, marea biserică «papistă-sească» a acelueaș Domn la Cotnari, «biserică naltă de șase stâneni în părăți», scrie acelaș cronicar ⁴⁵⁾.

La fel stă lucrul în Țara Românească. D. Iorga a arătat că și aci, cele mai alese din inscripțiile de morminte și pisanii din sec. XV și începutul sec. XVI, nu pot fi decât opera meșterilor din Ardeal, ba chiar și mai de departe, a meșterilor reguzani și venețieni din școala directă a Renașterii ⁴⁶⁾. Chiar dacă n'ar fi în toate cazurile astfel, un lucru e sigur — că mormintele noastre, ca modă și ca formă, atât în Moldova cât și în Țara Românească, sunt luate din Polonia și Ungaria. Și negreșit că dacă credința ortodoxă ar fi îngăduit «chipuri cioplite» în biserică, cele mai multe din aceste morminte ne-ar fi înfățișat, în locul ornamentației geometrice sau vegetale din mijlocul lor, figurile voivozilor, boerilor, poate chiar ale mitropoliților mai de seamă ce ele acopăr, întocmai ca și în Apus.

³⁹⁾ Pub. de C. Esarcu în Revista p. istorie, arheologie, și filologie, vol. II, p. 141. — Despre alte deputațiuni ale Domnilor noștri la Veneția în sec. XV și XVI, Doc. Hurmuzaki VIII.

⁴⁰⁾ Nic. Costin, la Kogălniceanu, Cronicele României, I, pp. 436 și 440.

⁴¹⁾ Iorga, Istoria în chipuri și icoane, II, pp. 28—30, și III, pp. 29—30 și 33.

³⁹⁾ Musceleanu, Calendarul antic pe a. 1875, p. 53.

⁴⁰⁾ Iorga, Inscriptii, I, p. 174.

⁴¹⁾ Balș, op. cit., p. 34, și Sp. Cegăneanu, acest Buletin, fasc. 19, p. 129.

⁴²⁾ Iorga, Istoria în chipuri și icoane, II, pp. 32—3.

⁴³⁾ Acest Buletin, fasc. 17, pp. 23 și 28.

De altfel posedăm ceva în această privință. Lucrul fiind făcut însă prin tolerare, se prezintă de tot sfiicios — sunt cunoscutele pietre mormântale ce acopăr mormintele lui Radu de la Afumați la Argeș⁴⁷⁾, lui Albu Golescu la Vieroș⁴⁸⁾ și lui Stroe Buzescu la Stănești⁴⁹⁾. D. Iorga a relevat frapanta asemănare, ca execuție, a acestor morminte cu acele ale Bürger-ilor din marea biserica săsească a Sibiiului⁵⁰⁾. Evident, și unele și altele, sunt opera aceloraș meșteri ardeleni, cari trebuie să fi fost destul de numeroși și în țările noastre.

Pe lângă aceștia, cum s'a arătat mai sus, erau însă și alții mai depărtați, cari, când împrejurările le îngăduiau, dedeau lucrări cu caracter specific apusean. Un exemplu de astfel de lucrări, e așa zisa «statuă a Spătarului din sec. XVI», de la Muzeul Național⁵¹⁾, găsită în comuna Mamu (Vâlcea), care nu este altceva decât o piatră de mormânt, pe fața căreia e săpat, în relief foarte pronunțat și cu mult meșteșug, chipul, statul unui mare Spătar mort la 1597, iar de jurîmprejur inscripția funerară, în grecește și slavonește, aceasta din urmă în slove de forma literilor. E o piatră mormântală care nu se deosibește întru nimic, ca factură, de pietrele mormântale medievale și post-medievale ce le vedem prin vechile catedrale și prin muzeele din centrul și apusul Europei.

Așa dar, în tot decursul sec. XVI, o sumă de meșteri de peste munți și din Apus au trebuit să lucreze în Țara Românească, fără ca totuși să putem ști decât prea puțin, cine și de unde au fost, pentru că ei nu obișnuiau să-și însemne lucrările lor și pentru că nici Domnii și nici boerii nu țineau să-i amintească în actele și inscripțiile lor comemorative. Astfel nu știm cine au fost meșterii lui Mircea Ciobanul pentru Curtea Veche din București, ai lui Pătrașcu cel Bun pentru biserica Sf. Paraschiva din R.-Vâlcii, ai lui Petru Cercel pentru biserica și palatul domnesc din Târgoviște, ai Buzeștilor pentru Căluș, ai lui Mihai-Vodă pentru biserica ce-i poartă numele în București, și așa mai departe.

Incheiem deci, constatând că mărturiile scrise cu privire la meșterii de biserici pentru Țara Românească în sec. XV și XVI sunt mult mai restrânse ca pentru Moldova. Se schimbă însă lucrul, când e vorba de meșterii de obiecte de artă bisericească, cari sunt cu mult mai bine cunoscuți. Vom vedea aceasta atunci când ne vom ocupa în special de ei — după ce vom termina prezentele cercetări, pe cari le mai prelungim pentru întreg sec. XVII, până la epoca fanariotă, atât pentru Moldova cât și pentru Țara Românească, și cu cari vom intra într'un mediu de date mai bogat și mai interesant.

ALEX. LĂPEDATU.

⁴⁷⁾ Reprodusă în mai multe locuri. Cea mai reușită e însă cea dată acum de curând, de Jaffé, în foliul său, *Die bischöfliche Klosterkirche zu Curtea de Argeș*, Berlin 1911, pl. 23.

⁴⁸⁾ Nu știu să se fi reprodus undeva. De altfel piatra e rău stricată.

⁴⁹⁾ Reprodusă în *Analele Academiei Române*, tom. XXXII, mem. ist., p. 847, în studiul d-lui General Năsturel, *Luptele de la Ogretin și Teșani*.

⁵⁰⁾ *Istoria în chipuri și icoane*, III, pp. 39—40.

⁵¹⁾ *Catalogul Muzeului Național din București*, p. 15, cap. B, No. 5.